

A LAJOSMIZSEI PUSZTATEMPLOM KUTATÁSA ÉS KONZERVÁLÁSA

FAZEKAS ANDRÁS KRISTÓF¹ – KELEMEN BÁLINT²

Magyar Régészet 15. évf. (2026) 2. szám, pp. 50–57.

A lajosmizsei Pusztateplom romjának konzerválása a ROM Vándor örökségmentő program hetedik elemeként készült el 2026. júniusában. A templom a 14. században már biztosan állt, bár nem sok adatot ismerünk a terület középkori történetéről. A régészeti kutatások viszont jelentős előzményekre tekintenek vissza, az Alföld közepének középkori faluásatásai is érintették a helyszínt. Az új helyreállítás tervezésének előkészítéseként a Kecskeméti Katona József Múzeum régészei végeztek kutatást Wilhelm Gábor operatív és Fazekas András Kristóf szakmai vezetésével. A konzerválási tervek ezúttal is Kelemen Bálint irányításával készültek.

Kulcsszavak: Középkor, templomrom, felújítás, állagmegóvás

MIZSE TELEPÜLÉS TÖRTÉNETE AZ ÍROTT FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A ma ismert Lajosmizse nem tekint vissza nagy múltra, hivatalosan 1877-ben határoztak úgy Lajos, Mizse és Bene-pusztá lakói, hogy egy település, Lajos-Mizse polgárai kívánnak a továbbiakban lenni. Ez az aktus ugyan nincs 150 éves, de az alapításban felmerülő helynevek és résztvevő községek sokkal régebbi múltra utalnak.

A terület viszonylagos jólétét és fejlődését, a tatárjárás kataklizmáját nem számítva, minden nehézség ellenére a török uralom első feléig, a 16. század végéig megőrizte. A környék elnéptelenedése a 15 éves háború (1591/1593–1606) alatt következett be.

Mizse középkori településről kevés írott forrás áll rendelkezésünkre. Az első, biztosan a szóban forgó területről – ha csak közvetett módon is – szóló adat 1466-as (BENEDEK & KÜRTI 2004, 25–27). Ekkor Mizsei György és Márton Kara-széki kun előjárókat említi egy oklevél egy folyamatban lévő nyomozás kapcsán. Ez alapján Mizse az egyik legkisebb kun közigazgatási egységhez, a Kara-székhez tartozó település volt, amelynek központja a mai Jászkarajenő környékén valószínűsíthető. Az itteni előjárók, legalábbis a nevük alapján, mizseiek voltak. Ezt támasztja alá egy három évvel később, 1469-ben keletkezett irat is (BENEDEK & KÜRTI 2004, 28–29), amelyben Hunyadi Mátyás király a Mizse-székhez tartozó kunok földbérletét csökkenti. Ebben az esetben már nevében sem jelenik meg Kara, a szék központja egyértelműen Mizse lett. A török foglалás előtti időkből, 1521-ből származik még egy nádori bizonyáglevél, amely a kunok Mizse-szállása és Vacs falu közötti határjárás tényét – s az ehhez kapcsolódó peres eljárást – rögzíti (BENEDEK & KÜRTI 2004, 38–43). Az oszmán foglалás első évtizedeiben Mizse rendszeresen szerepel az összeírásokban, defterekben a kecskeméti *náhi*jéhez tartozó adózási egységként. 1546-ban 39, 1559-ben 26, 1562-ben 33, végül 1590-ben pedig 32 családfőt jegyeztek fel (KÜRTI 2019, 207). Ebből az információból arra következtethetünk, hogy az új hatalom nem befolyásolta radikális mértékben a területen élők életét, a pusztulás nem indult el. Ugyanakkor a korszakra jellemző kettős adóztatás rendszere Mizeset sem kerülte el. 1549-től szerepel a település az egri püspökség adójegyzékeiben *Kwnmyse* (Kunmizse) néven. Mizse-szék (az egykori Kecskemét-szék területén) és Mizse egészen 1590-ig szerepel az egri adójegyzékekben (BENEDEK & KÜRTI 2004, 72–78). Közvetlen forrás nem áll rendelkezésünkre a település pusztulásával kapcsolatban, ugyanakkor a környékbeli eseményekből és abból, hogy az 1590-es évek elejétől már nem esik szó iratokban a faluról, arra következtethetünk, hogy már a 15 éves háború elején elérte a vég a mizseieket, akik nagyrészt a közeli mezővárosokba (Kecskemét és Nagykőrös), illetve északra a Jászságba és a királyi vármegyékbe menekültek. Vizsgálódásunk időkerete itt, a 16. század végén lezárul, hiszen Mizse, a mai pusztateplom

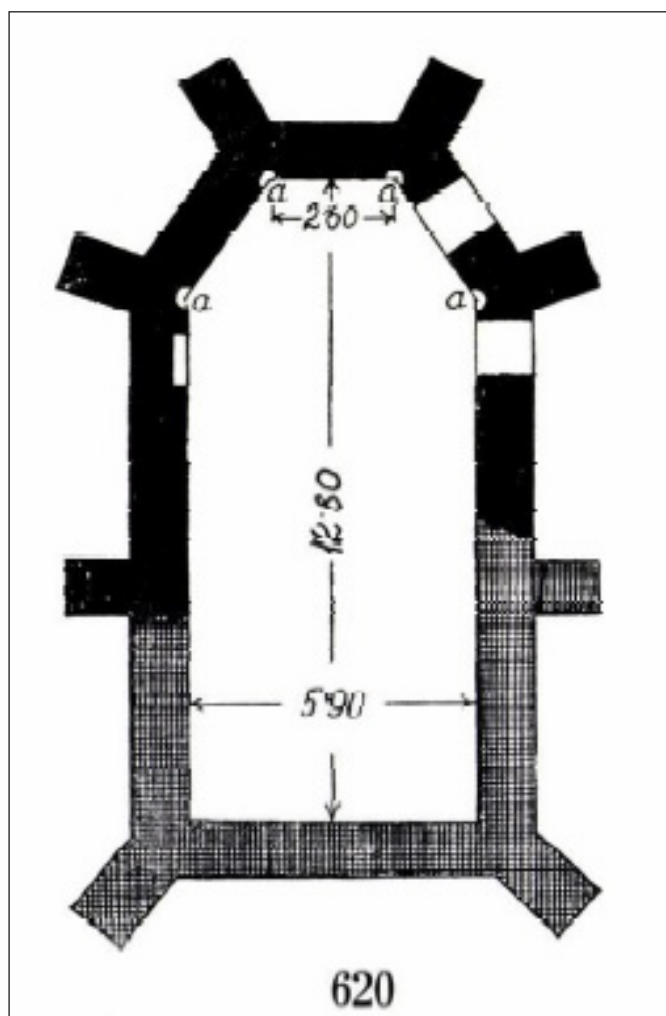
¹ Régész, Kecskeméti Katona József Múzeum, fazekas@kkjm.hu

² Építész-mérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, KÖZTI Zrt., kelemen@kozti.hu

környezete nem települ újra. Ugyanakkor érdemes megemlíteni még egy forrást, szintén a török uralom időszakából, 1622-ből (BENEDEK & KÜRTI 2004, 79–80). Ekkor az elpusztított környékbeli falvak lakói kérelemmel fordultak Thurzó Szaniszló nádorhoz visszatelepülésük ügyében. Érdekes, hogy ennek a kérésnek Szabadszállás, Lacháza és Kunszentmiklós esetében eleget tettek, míg Bene, Lajos, Böstör és Mizse esetében nem, így ezek továbbra is puszták maradtak, amelyeket Nagykőrös és Kecskemét bérelt.

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK MIZSÉN

A templomrom 1930–1931-ben került a régészeti kutatás látókörébe. Papp Lászlónak a Néprajzi Értesítő hasábjain 1931-ben megjelent cikkéből rekonstruálhatjuk az első ásatási eredményeket (PAPP 1931). Szabó Kálmán, Kecskemét legendás múzeumigazgatója, programszerűen kutatta az Alföld – s főleg szűkebb pátriája, a Duna-Tisza közének – középkori anyagi kultúráját. Ennek összefoglaló műve az *Alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei* című, 1938-ban megjelent monográfiája (SZABÓ 1938). Szabó Kálmán kutatásai tekintetében – néhány elszórt újsághírtől eltekintve – csupán ez a könyv az egyetlen forrásunk a II. világháborús pusztulások miatt. Szabó Kálmán biztosan felmérte a templomromot, erről alaprajzot is közölt (1. kép) (SZABÓ 1938, 129, 132), illetve leírta a romokat, többek között a ma is látható pasztofórium helyét (2. kép) és az egykori boltozatbordákat tartó konzolok fészkeit. Magáról az ásatásról rendelkezésünkre áll egy életkép, amelyen a szentély felmérése zajlik, illetve a sírok feltárásáról tanúskodnak a földhányás tetején látható embercsontok (3. kép). A temetőről, valamint a régészeti kutatásának eredményeiről csak információmorzsák szerepelnek a már említett monográfiában. Szabó ír róla, hogy nagy méretű, felhúzott,

1. kép: A mizsei templom alaprajza Szabó Kálmán nyomán (SZABÓ 1938, 131)

2. kép: A szentségtartó helye a falszövetben (fotó: Fazekas András Kristóf)

3. kép: Ásatási életkép a harmincas évekből
(fotó: ismeretlen, Kürti László gyűjtése)

4. kép: Otto Braasch légifelvétele (2008) a templomról (fent) és az egykori faluról – ma növényi jelek formájában (Pécsi Tudományegyetem, Pécsi Légitérészeti Téma – lsz.: 034202)

a kunokra jellemző lemezgömbös fülbevalót talált több más helyszínen kívül Mizsén is (SZABÓ 1938, 46). Tudunk egy további, sírból előkerült tárgyról, egy női fejékről, amely fémdrótból készült, ötágú virágformává hajlított, apró gyöngyökkel díszített párta volt.

2008-ban Otto Braasch légitérészeti felderítést folytatott a területen. A felvételeken kirajzolódó növényzeti jelek a település meglétére szolgáltatnak bizonyítékot: egy legalább kétutcás település képe tárul elénk (4. kép).

A templomtól északnyugatra elterülő, a leletanyag alapján a 14–16. századok közé keltezhető település feltáráról, köszönhetően a már említett Papp-féle cikknek, többet tudunk (PAPP 1931, 149–150). Három épületről áll rendelkezésünkre alaprajz, ebből kettőt kétszobás lakóházként értelmezhetünk. Az egyik kivételesen érdekes: ennél az objektumnál is két helyiség különíthető el tapasztott agyagfalakkal, és Papp László interpretációja szerint – tekintve annak központi, a templomhoz közel fekvő helyzetét – ez a ház egyfajta kun széki közigazgatással összefüggő adminisztrációs-közösségi térként értelmezhető.

Helyi kezdeményezésre 1995-ben Fülöp András feltárást végzett az épület alaprajzának kiderítésére (KJM Rég. Ad. 64.3.). A kutatás során kiderült, hogy a templom falaiból az 1930-as ásatás óta jelentős részek semmisültek meg a környékbeli tanyasiak bontásai, valamint az időjárás miatt. Feltárták az északi fal kiszedett alapfalainak törmelékkel feltöltődött árkat, továbbá a délkeleti fal alapozását s a délkeleti fal egy kidőlt részletét. Az épület délnyugati zárófalának alapját a falkiszedés során annyira megbolygatták, hogy nem lehetett annak vonalát pontosan meghatározni. Fülöp András a Magyar Nemzeti Múzeumba küldött jelentésében nem zárja ki egy Árpád-kori előzmény meglétét sem az északi alapozási árokban végighúzó agyagcsíkra hivatkozva, amely jelenség megfigyelései szerint máshol nem jelenik meg. Fontos eredménye ennek az ásatásnak, hogy a Szabó Kálmán által megadott templom hossza nem tekinthető pontosnak. Valószínű, hogy a harmincas években az értelmezhető alapok/falak alapján szerkesztet-

ték ki a lehetséges templomalaprajzot. Fülöp András kutatása során összesen nyolc temetkezés – többek között Zsigmond pénzzel keltezve – került napvilágra, ebből két kislány sírját kell kiemelni, mivel mindkettőjüket pártával temették el. A templomon kívül is voltak sírok, ám szuperpozíció az alapokkal nem volt megfigyelhető.

2011 óta a Kecskeméti Katona József Múzeum által koordinált, szisztematikus fémdetektoros kutatás, terepbejárás zajlik a területen (PÁNYA 2026, 53).

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK A FELÚJÍTÁSHOZ KAPCSOLÓDÓAN

A ROM Vándor Program keretében a mizsei középkori romtemplom állagmegóvása érdekében, a templom szentélyének külső oldalán három helyen alapfeltárást végeztünk a szentély és az álló pillérek találkozásánál, a szentélyre merőlegesen. A kutatás célja az alapozások építési technikájának meghatározása és az alapok állapotának felmérése volt (a szondák 3D felmérése megtalálható a KKJM Sketchfab felületén: <https://sketchfab.com/kkjm/collections/lajosmizsei-templom-ea7ff73d23f34821b62d61bd953e525d>). Mind a szentély, mind a pillérek alapozása jellemzően 35–54 cm vastag szürke agyag volt, amelyre 60–80 cm törtkö réteg került, erre támaszkodtak a felmenő falak. Minden esetben az agyagalapozás aljáig kutattunk, jellemzően barna homokos feltöltésben, amelyben nagy mennyiségű szórvány embercsont, kerámia, valamint recens szemét is megtalálható volt.

Építéstörténeti és régészeti szempontból kiemelendő az 1. és a 2. szonda. Az 1. szondában a szentély alapozásából északi, északkeleti irányba szürke agyagalapozás indult, amely egyértelműen kilógott a szentély alapozási síkjából. Elképzelt, hogy egy korábbi vagy párhuzamosan létező, lebontott periódus, épület-rész emléke került napvilágra (5. kép).

A 2. szondában találtuk meg a régészetileg legfontosabb leletet, egy fiatalabb személy ÉÉK-DDNy irányítású, anatómiai rendben fekvő két combcsontját és bal lábszárát (a jobb lábszár hiányzott) (6. kép). A szentély szürke agyagalapozását egyértelműen ráépítették az elhunyt, tehát a temetés megelőzte az építkezést. Feltételezhető, hogy a sír egy korábbi, esetleg Árpád-kori temető maradványa. Ennek megállapítása – keltező értékű leletanyag hiányában – természettudományos módszerek alkalmazását igényli. A szonda betöltéséből másodlagos helyzetben egy 16. századi ezüstözött réz hamis denár is előkerült továbbá a nagy mennyiségű kerámia és embercsont-törödékek mellett.

5. kép: Az 1. szonda feltárás után, a szentélyből induló alapozással (fotó: Fazekas András Kristóf)

6. kép: A 2. szonda feltárás után, az SNR 1., szentély alá futó temetkezéssel (fotó: Fazekas András Kristóf)

A projekt keretében ültetendő fák gödreinek kiásása közben, a templomhoz délnyugati irányból bevezető út mentén összesen három régészeti korú objektum került napvilágra, kivétel nélkül keltező értékű kerámia leletanyaggal. Az elsődleges kormeghatározás alapján a késő középkorra datálhatóak, s minden bizonnyal az egykori Mizse falu házaihoz tartozhattak.

A HELYREÁLLÍTÁS ELŐTTI ÁLLAPOT

A Pusztatemplom romja Lajosmizse külterületén, mezőgazdasági művelés alatt álló földekből kisajátított állami tulajdonú telken áll, a várostól északra, a sík, alföldi környezetből egy kissé kiemelkedő „dombháton”, ahol az egykori falu terült el. A romterülethez szinte végig műút vezet, egyedül az utolsó, mintegy 100 méter hosszú bekötőút földút, de személygépkocsival ez is jól járható. A rom telkétől délre gyümölcsös van, egyébként mezőgazdasági terület övezi. A rom közvetlen közelében egy kötömbre rögzített tábla hívja fel a figyelmet a műemlékre, a telek két oldalán drótháló kerítés, két átellenes sarkán oszlopokra helyezett biztonsági kamera és az ezeket működtető kisméretű napelem, valamint a szomszédos telken pad asztallal, szemetes és tűzrakóhely található (7. kép).

Mára az egykori egyhajós gótikus templomnak az északnyugati fala és a szentélynek a nyolcszög három oldalával záródó falai átlagosan 5 méteres magasságban, valamint a szentély 3 db támpillére maradtak fenn.

7. kép: A szentély keletről helyreállítás előtt
(fotó: Kelemen Bálint)

8. kép: A templom belseje helyreállítás előtt – a támpillérek 1999-es heterogén kifalazásával (fotó: Kelemen Bálint)

9. kép: Az északi fal helyreállítás előtt – átmenő repedések a falon, kiomlások a lábazon, mállott falkorona, heterogén támpillér kifalazás 1999-ből (fotó: Kelemen Bálint)

A falvastagság lábazonnál kb. 90 cm, e fölött kb. 80 cm. A templomtól a terep körben ellejt.

A középkori falazat anyaga (hasonlóan a Duna-Tisza közti templomok túlnyomó részéhez) a közelben bányászott lyukacsos réti mészkő, de helyenként téglakiegészítés is megfigyelhető (a szentségfülke boltozatában és támpilléreken elszórtan). A külső-belső falköpeny szabályos kváderkövekből áll, a falmagot kisebb, alakatlan kövek alkotják. Faragott kövek (boltozati bordák, díszítőelemek, tartozékok) a helyszínen már nem lelhetők fel. A támpilléreket 1999-ben forrásvízi mészkővel egészítették ki, felhasználva eredeti falazóköveket is, illetve a pillérek tetejét öntött, ívesen kiképzett cementes fedéssel zárták le. A középkori falazat a falkorona magassá-

gában kötőanyagát veszítette, a még meglévő eredeti vakolatfoltok erősen mállottak, a falazat szennyezett, biológiai károsítók (moha) jelentek meg a felületén. Elsősorban a lábazatnál, illetve a falközépen és a szabad falvégeknél kiomlások voltak. Átmenő szerkezeti repedések is megjelentek főleg az északnyugati falban. Néhány helyen sajnálatos módon graffitik csúfították el a romot, ezért az önkormányzat térfigyelő biztonsági kamerát helyezett el (8. kép).

A külső oldali lábazat végigfutott a támpilléreken is, vonala jól kivehető volt. Helyenként a külső- és belső oldali vakolatok maradványait is megfigyelhettük. Jól beazonosítható az északnyugati hajófalban kb. 3,8 méter magasan meglévő egykori ablak alsó kávája, azonban a Szabó Kálmán által az 1930-as években megfigyelt déli ablaknak már nem volt nyoma. A belső oldalon a szentélyben jól látszódtak az egykori keresztboltozatot tartó bordák alsó gyámköveinek helyei, továbbá az északnyugati fal végén a középső gyámkő helye. Az északnyugati fal belső oldalán a falfülke (*pasztofórum*) maradványa látható, amely az alsó falegyen magasságától indulhatott. A falak külső és belső oldalán szabályos kiosztásban átmenő, átlagosan kb. 20/20 cm méretű állványlyukak helyezkednek el, amelyek alja a falegyenhez igazodott (9. kép). A templom más elemei kapcsán (padlóburkolat, berendezések, ajtó, ablakok, díszítések, párkány, tetőforma stb.) nem rendelkezünk pontos adatokkal. Elméleti rekonstrukció ugyan készült 2018-ban, amely azonban több részlet kapcsán erősen hipotetikusnak tekinthető.

TERVEZETT ÁLLAPOT, KONCEPCIÓ, ANYAGHASZNÁLAT

A koncepció alapvetése a rom műszaki felújítása/veszélyelhárítása, a romban rejlő esztétikai és történeti értékek, valamint a rom és a táj természetes és harmonikus viszonyának megőrzése mellett kisléptékű kortárs kiegészítések, valamint – reményeink szerint – értéknövelő hozzátételek készítése. A konzerválás során a fugákat javítottuk, a falfelület tisztítása (kosz, növényzet, graffitik eltávolítása) után a meglazult, mállott falkoronát és falazatot minimálisan szükséges mértékben (szilárd falazatig) visszabontottuk, majd újraépítettük az eredeti kövekből, két irányban 5-5%-ot lejtő falkorona kialakítással, naturalisztikus romkontúrral. A kváderkövek esetén a visszabontás-újrafalazás során a programozott anastylosis (meglévő, eredeti darabokból történő újjáépítés) módszerét alkalmaztuk. Az egykori gyámkövek fészkei és a gerendafészkek konzerválásra kerültek, a szerkezeti repedéseknél rejtetten, ún. „száraz rendszerű falvarrást” alkalmazunk rozsdamentes acél spirálrudakkal (Mapei Steel Dry). A beavatkozás pontszerű, a sérült felületeket restaurátori módszerekkel javítottuk. A vakoló-, falazó- és fugázóhabarcsnak az eredetihez hasonló, sárgás színű cementmentes traszhabarcsot választottunk (MAPEI-Antique Allettamento) (10. kép).

10. kép: A rom helyreállítás után – a korábbi pillérmegerősítések és új kifalazások felületkövető vékonyvakolásával (fotó: Kelemen Bálint)

11. kép: A rom belseje helyreállítás után – a szentély falán a kovácsoltvas kereszttel (az oltár helyén lévő időszaki installáció nem a helyreállítás része) (fotó: Kelemen Bálint)

12. kép: A szentély keletről helyreállítás után – a korábbi pillérmegerősítések és új kifalazások felületkövető vékonyvakolásával (fotó: Kelemen Bálint)

A kivitelezés során nem várt, örömteli eseményként több környékbeli lakos visszahozott eredeti (lyukacsos réti mészkő) kváderköveket, amelyeket a magasabban elhelyezkedő kisebb kiomlásokhoz a történeti falszövet tulajdonságai szerint vissza tudunk építeni. A nagyobb (talajközeli) kiomlások befalazására már nem volt elég „visszaszolgáltatott” kőanyag, illetve működő lyukacsos réti mészkő bánya sem ismert, így ide az 1999-es támpillér-megerősítéseknél használt forrásvízi mészkő anyagával megegyező törtköveket használtuk úgy, hogy a falsíkon a falszövet textúrája minél nagyobb mértékben igazodjon a történeti falszövethez (fúgák fussanak, illetve az eredetihez hasonló arányú köveket használtunk) (11. kép). Az 1999-es és az új kőanyagból készülő új kifalazások egységesen felületkövető vékonyvakolást kaptak. Ezzel a műszakilag megfelelő, de esztétikailag megkérdőjelezhető megjelenésű korábbi pillérmegerősítések felülete és a most készülő kifalazások egységes megjelenésűvé váltak, így jól láthatóan elválik egymástól a középkori és a jelenkori falazat, a kiegészítések megjelenése pedig egységesedett.

A műemléki értéket nem képviselő műemléki táblát (megtartva az azt hordozó kőtotemet) lecseréltük a ROM Vándor projektben használt információs táblára. Felújítottuk a rom környezetét egyszerű tájépítészeti eszközökkel a szomszédos, önkormányzati tulajdonú telkekre is kiterjedően, elősegítve a műemlék érvényesülését. A kiritkult gyümölcsfasorból a beteg egyedek helyére, valamint a meglévő fák közé újabb gyümölcsfákat ültettünk (gömb cseplezsmeggy). Ezzel a „besűrítéssel” a romra vezető út hangsúlyossá vált. Az út és a fasor túloldalán, a romtól távolabb, a füves területen jelöltük ki a parkolót. A korábbi két padcsoportot, a szemetest és a tűzrakóhelyet elbontottuk, helyettük (a padcsoportok alapozásait felhasználva) egy darab nagyméretű akácfa pad-asztalt helyeztünk el (12. kép).

Mint minden ROM Vándor helyszínen, itt is készültek kis léptékű kortárs kiegészítések, elősegítve, hogy a felújított rom egyfajta spirituális, elmélkedő és imahelyként is szolgálhasson. Ennek részeként a szentély belső oldalán vékony kovácsoltvas kereszt, a gerendalyukakba egységes megjelenésű üvegmécsesek kerültek. Az Aszófő–kövesdi „fényútja”, a Tataháza–csákányospusztai „144 gyertya”, a Somogyszentpál–varjaskéri „kapu”, a Regöly–somolyi „édenkert” és az Ádánd–heteyi „hangtorony” után a lajosmizsei Pusztatemplom romja „oltárfal” elnevezéssel került be a korábbi helyreállítások sorába (13. kép).

13. kép: Üvegmécsesek a gerendalyukakban (fotó: Kelemen Bálint)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Benedek, Gy. & Kürti, L. (2004). Bene, Lajos és Mizse oklevelei, történeti dokumentumai (1385–1877). Kecskemét.

Kürti, L. (2019). Lajosmizse. Falu, puszta, község, város – I. kötet. Lajosmizse.

Pánya, I. (2026). Tizenöt év terepen – A 2011–2026 közötti településtörténeti kutatások áttekintése. In Pánya, I. & Rácz, B. (eds.) Synergia I. A Kecskeméti Katona József Múzeum és a Kecskeméti Középkorász Műhely évkönyve (pp. 17–129). Kecskemét.

Papp, L. (1931). Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője*. 1931. 4. füzet, 137–152.

Szabó, K. (1938). Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest.